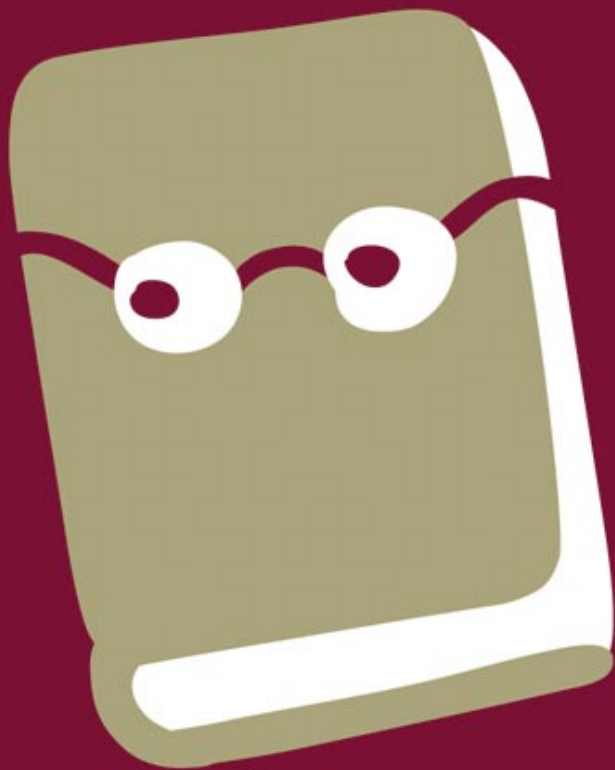

Čítanka sociologických klasiků

Jan Jandourek

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umisťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

PhDr. Jan Jandourek, Ph.D.

ČÍTANKA SOCIOLOGICKÝCH KLASIKŮ

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 3878. publikaci

Odpovědná redaktorka Zuzana Koutná
Sazba a zlom Milan Vokál
Návrh a realizace obálky Denisa Kokošková
Počet stran 200
Vydání 1., 2010

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2010

ISBN 978-80-247-2934-3 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6936-3 (elektronická verze ve formátu)
© Grada Publishing, a.s. 2011

Obsah

Poznámka k Čítance sociologických klasiků	9
Platon (427 nebo 428–347 př. Kr.)	13
Platon: <i>Ústava</i>	13
Emile Durkheim (1858–1917)	18
Emile Durkheim: <i>Elementární formy náboženského života</i>	18
Emile Durkheim: <i>Společenská dělba práce</i>	22
Max Weber (1864–1920)	27
Max Weber: <i>Sociologie náboženství</i>	27
Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937)	31
Tomáš G. Masaryk: <i>Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické.</i>	31
Tomáš G. Masaryk: <i>Sebevražda jako masový sociální jev současnosti</i>	35
Karel Marx (1818–1883)	38
Karel Marx: <i>Kapitál</i>	38
Friedrich Engels (1820–1895)	42
Karel Marx, Friedrich Engels: <i>Komunistický manifest</i>	42
Karel Marx, Friedrich Engels: <i>Německá ideologie</i>	43
Karel Marx: <i>Kapitál</i>	44
Karel Marx, Friedrich Engels: <i>Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva</i>	45
Antonio Labriola (1843–1904)	46
Antonio Labriola: <i>Památce Komunistického manifestu</i>	46
Antonio Labriola: <i>Eseje o materialistickém pojetí dějin</i>	48

Antonio Gramsci (1891–1937)	51
Antonio Gramsci: <i>Poznámky o Machiavellim, politice a moderním státu</i>	51
Thorstein Veblen (1857–1929)	54
Thorstein Veblen: <i>Teorie zahálčivé třídy</i>	54
Gustave le Bon (1841–1931)	60
Gustave le Bon: <i>Psychologie davu</i>	60
Vladimír Iljič Lenin (1870–1924)	64
Vladimír Iljič Lenin: <i>Stát a revoluce</i>	64
Robert Michels (1876–1936)	71
Robert Michels: <i>Strany a vůdcové</i>	71
Karl Mannheim (1893–1947)	76
Karl Mannheim: <i>Ideologie a utopie</i>	76
Karl Mannheim: <i>Ideologie a utopie</i>	78
Emanuel Chalupný (1879–1958)	80
Emanuel Chalupný: <i>Úvod do sociologie</i>	80
Paul Felix Lazarsfeld (1901–1976)	86
Paul Felix Lazarsfeld: <i>O sociálním výzkumu a jeho jazyce</i>	86
Theodor Wiesengrund Adorno (1903–1969)	89
Jürgen Habermas (* 1929)	92
Erich Fromm (1900–1980)	96
Erich Fromm: <i>Strach ze svobody</i>	96
Erving Goffman (1922–1982)	102
Erving Goffman: <i>Stigma</i>	102
Erving Goffman: <i>Všichni hrajeme divadlo</i>	108
Lucien Goldmann (1913–1970)	112
Lucien Goldmann: <i>Humanitní vědy a filosofie</i>	112

Talcott Parsons (1902–1979)	117
Talcott Parsons: <i>Studie o sociální stratifikaci</i>	117
Charles Wright Mills (1916–1962)	124
Charles Wright Mills: <i>Mocenská elita</i>	124
Hannah Arendtová (1906–1975)	131
Hannah Arendtová: <i>Původ totalitarismu</i>	131
Anthony Giddens (* 1938)	136
Anthony Giddens: <i>Důsledky modernity</i>	136
Zygmunt Bauman (* 1925)	142
Zygmunt Bauman: <i>Individualizovaná společnost</i>	142
Thomas Luckmann (* 1927)	150
Peter L. Berger, Thomas Luckmann: <i>Sociální konstrukce reality</i>	150
Peter L. Berger (* 1929)	156
Peter L. Berger: <i>Kapitalistická revoluce</i>	156
William Thomas (1863–1947)	161
Florian Znaniecki (1882–1958)	161
William Thomas, Florian Znaniecki: <i>Polský sedlák v Evropě a Americe</i>	161
Thomas Kuhn (1922–1996)	164
Thomas Kuhn: <i>Struktura vědeckých revolucí</i>	164
Robert King Merton (1910–2003)	169
Robert K. Merton: <i>Studie ze sociologické teorie</i>	169
Ernest Gellner (1925–1995)	175
Ernest Gellner: <i>Pluh, meč a kniha. Struktura lidských dějin</i> ...	175
Noam Chomsky (* 1928)	179
Noam Chomsky: <i>Perspektivy moci</i>	179

Samuel Huntington (1927–2008)	184
Samuel Huntington: <i>Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu.</i>	184
Francis Fukuyama (* 1952)	190
Francis Fukuyama: <i>Konec dějin a poslední člověk</i>	190
Jmenný rejstřík	197

Poznámka k Čítance sociologických klasiků

Sestavit čítanku klasických sociologických textů je obtížné kvůli tomu, že když se někdo stal klasikem, tedy člověkem, který utvářel nejen svou dobu, ale také zanechal trvalý odkaz dalším generacím, bývá jeho dílo obsáhlé a významné. V takovém případě bývá nejjednodušší z klasika vybrat buď jen citát, nebo naopak úryvek velmi obsáhlý, který je však vždy vytržený z kontextu. Světové dějiny jsou navíc již tak dlouhé, že klasiků neustále přibývá. Bez některých autorů si nemůžeme současné sociologické myšlení představit, a tito lidé jsou přitom stále ještě i fyzicky mezi námi. Vynechat je nemůžeme, ale zároveň zařadit někoho ještě za jeho života mezi klasiky je nevděčná záležitost.

Zvláštní kategorií jsou klasici, které sice nikdo nečte, ale jsou neustále zmiňováni, protože bez nich by dějiny oboru byly jaksi neúplné. Spisy autorů, jako byli Auguste Comte nebo Herbert Spencer, nepatří mezi dnešní bestsellery, ale vynechat tyto myslitele nemůžeme. Navíc nikdy nevíme, kdy se jejich myšlenky zase vynoří jako ponorná řeka na povrch, a to nechme stranou, jak jejich vliv působí skrytě, třeba v případě H. Spencera jako inspirace pro spisovatele Jacka Londona.

Přes všechny potíže se vyplatí udělat v případě připomenutí více či méně minulých autorů aspoň něco. Především proto, že řešili často ty samé problémy, jako řeší současní lidé, a mnohdy sami objevujeme s velkou slávou to, na co naši předchůdci přišli dávno před námi.

Následující texty jsou vybrány podle různého klíče. Buď jsou tam takové, které obsahují některé klíčové pojmy s autorem/autorkou spojené (třeba protestantská etika s Maxem Weberem), nebo jsou tam zmíněna témata, která jsou zajímavá pro nás – například problém moci a politických vůdců. Na některé známé myslitele se nedostalo a jiní jsou výjimečně citováni dvakrát.

Dvacet let po pádu komunismu jsme již stačili zaplnit bílá místa a mnoho klasických textů vyšlo v českém překladu. Proto má čtenář této

čítanky možnost dohledat si „zbytek“ z díla příslušného myslitele, pokud mu zde uvedená pasáž poslouží jako inspirace a lákadlo.

Dnešní čtenář má výhodu, že – oproti dřívějším dobám – nemusí zůstat u úryvků. Snadno lze najít mnoho textů, často i celých knih elektronicky přes služby jako je Project Gutenberg (www.gutenberg.org/wiki/Main_Page) nebo Google Books (<http://books.google.com>) a další. Přesto slouží čítanky z různých oborů jako jakýsi rozcestník, který sice nemůže ukázat veškeré cesty, ale snad ty, které ukazuje, jsou všechny nějakým způsobem důležité.

Sociolog Miloslav Petrusek ve své knize *Teorie a metoda v moderní sociologii* píše o tom, jaké poučení můžeme čerpat z dějin sociologie:

„Laskavý osud mě donutil, v souvislosti s mými pedagogickými povinnostmi, konečně systematicky číst sociologické klasiky, což bylo, jak známo, některými, v neposlední řadě postmoderními autoritami, shledáno činností navýsost nadbytečnou. Nemyslím si to. Četba klasiků mě totiž zplnomocňuje k tomu, abych formuloval čtyři poučení z těchto studií:

Všechny podstatné odpovědi týkající se společenského života již byly formulovány, ne vždycky však umíme retrospektivně zformulovat otázky, na něž odpovídají; obvykle teprve „stav ohrožení“ nám klade otázky, které umožňují tyto odpovědi nalézat a nově jim rozumět.

Žádná sociologická teorie (či koncepce) neodpovídá ve svém výsledném tvaru metodologickým postulátům, jež si uložil sám autor, což se týká stejně tak Comtovy pozitivní metody (...), Durkheimových pravidel sociologické metody (...), Marxovy dialektiky nebo Weberovy metodologie (...), abychom zůstali u opravdových klasiků (implicitní paradox: je-li věda definována od Descartových dob *Metodou*, jedná se v případě sociologie vůbec o vědu?).

Vlno žádné sociologické teorie ani ve vědě samotné, natož pak ve veřejnosti není přímo úměrný míře jejího empirického či historiografického zdůvodnění, jinými slovy – neplatí předpoklad, že čím více teorie odpovídá scientistickému kánonu své výstavby, tím větší je její vědecká autorita a sociální efektivita (implicitní paradox: role sociálních věd ve společnosti se neměří jejich exaktností, ale jejich rétorickou a persuasivní schopností). (...)

V celých dějinách sociologie, ať jsou co do počátku zakotveny jakkoliv – od Aristotela, Montesquieua nebo od Comta – se permanentně *opakuje sada témat* s dichotomickými, ba kontradiktorskými řešeními, což naznačuje, že jde sice nepochybně o *problémy existenciálně a sociálně*

surchovaně vážné, ale pravděpodobné prostředky ,čisté vědy‘, prostředky ,sociologického rozumu‘, neřešitelné.

Jak patrně, uvažoval jsem původně spíše o sociálním agnosticizmu a sociologickém pesimismu než o antinomiích, nakonec se však ukázalo, že uvažovat v kategoriálním rámci antinomií či paradoxů je vlastně šťastné.“ (*Petrusek, M.: Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha, Karolinum 1993, s. 179–180.)

S tímto vědomím můžeme snad přistoupit k četbě toho, co nám naši předchůdci zanechali.

Jan Jandourek

Platon

(427 nebo 428–347 př. Kr.)

Starověký řecký filozof a jeden ze zakladatelů západní kultury. Inspirován svým učitelem Sokratem založil filozofický systém, ve kterém se zabýval logikou, teorií poznání, metafyzikou a etikou. Z hlediska sociologie jsou důležité jeho názory na uspořádání společnosti, jak je vyložil mimo jiné ve spisech *Ústava (Politeia)* a *Zákony (Nomoi)*.

Platon: *Ústava*

Platon argumentuje ve prospěch názoru, že by obec měli vzhledem ke svým kvalitám vést filozofové.

Jelikož filosofové jsou lidé, kteří jsou schopni postihnout to, co je věčné a neměnné, zatímco ti druzí toho schopni nejsou, nýbrž jako nefilosofové se bludně pohybují mezi vším tím, co má četné podoby a co se proměňuje – kteří z těch dvojích se potom mají stát vůdci obce?

„Jak o tom vykládat, abychom se vyjádřili přiměřeně?“ otázal se.

Já na to: „Za strážce je třeba ustavovat ty z nich, kteří projeví schopnost uchovat zákony a obecní ustanovení.“

„Správně,“ pravil.

„Je potom jasné i to, zda má být strážcem – ať už čehokoli – člověk slepý nebo pronikavě vidící?“ zeptal jsem se.

„Jakpak by to nebylo jasné?“

„Nebo se ti snad zdá, že se od slepých v něčem odlišují ti, kteří jsou ve skutečnosti zbaveni poznání jsoucna každé jednotlivé věci a kteří ve své duši nemají žádný jasný vzor a nejsou schopni ani jako malíři pohlížet na to, co je nejvíce pravda, stále se k ní navracet a co možno nej přesněji ji vnímat, a tak ustanovovat – pokud je to třeba – zde na zemi platné záko-

ny o všem tom, co je krásné, spravedlivé a dobré, a stanovené střežit a chránit?“

„Při Diovi!“ zvolal, „Neliší se to příliš od sebe!“

„A ustanovíme pak raději za strážce je, anebo ty, kteří pochopili každé jednotlivé jsoucno a ani svou zkušeností ani ničím jiným nezůstávají za těmito slepci pozadu a neopozdují se za nimi ani v žádné jiné oblasti dokonalosti?“

„Vybírat si k tomu jiné by bylo věru bláhové,“ pravil, „pokud by ovšem nebyli pozadu v něčem jiném. A vynikat by měli právě tímto pochopením, jako věci snad nejdůležitější.“

„Neměli bychom dále vykládat o tom, kterak titíž lidé budou schopni mít současně jak ony přednosti, tak i tyto?“

„To bychom určitě měli.“

„Jak už jsme říkali na začátku tohoto výkladu, na prvním místě je třeba poznat jejich přirozenou povahu; jestliže se na ní dostatečně shodneme, pak se, myslím, shodneme i na tom, že titíž lidé jsou schopni mít tyto přednosti a že vůdci obce nemají být jiní lidé nežli tito?“

„Jak to?“

„O přirozených povahách milovníků moudrosti potom shodně uznejme, že jsou vždy zaníceny pro poučení, jež jim objasňuje něco z oné jsoucnosti, která je věčná a která není zmítána zrodem a zánikem. Ano, na tom se shodněme!“

„A také na tom,“ pravil jsem já, „že jsou zaníceni pro ni celou a že se sami nevzdávají její menší ani větší, významnější ani bezvýznamnější části, jak jsme to právě vyložili už dříve o lidech ctižádostivých a o lidech toužících v lásce.“

„To říkáš přesně,“ pravil.

„Potom uvažuj dále! Museli by mít v povaze ti, kdož by měli být takoví, jak jsme o nich mluvili, ještě tohle?“

„A co?“

„Neschopnost lhát a vůli nepřijímat za žádných okolností lež, nýbrž ji nenávidět – pravdu však milovat.“

„To je ovšem samozřejmé,“ pravil.

„Příteli, je ale nejen samozřejmostí, nýbrž i naprostou nutností, aby ten, kdo svou přirozenou povahou touží po něčem zaníceně, miloval vše, co je příbuzné a blízké předmětu jeho touhy.“

„Správně,“ řekl.

„Mohl bys snad najít něco bližšího moudrosti, nežli je pravda?“

„To sotva,“ odpověděl.

„Anebo je možné, aby táž povaha byla i přítelem moudrosti i přítelem lži?“

„Rozhodně ne!“

„Kdo tedy je skutečně přítelem poznání, ten musí co nejvíce usilovat o plnou pravdu už od mladosti.“

„Přesně tak.“

„Čím více se však žádosti poutají k jednomu, tím méně jim pak, jak to víme, zůstává sil pro ostatní.“ (...)

„To jistě.“

„U koho žádosti proudí k naukám a podobným věcem, u toho se tak děje, myslím, pro slast duše samé o sobě, kdežto slasti těla zůstávají stranou – pokud ten člověk není filosofem jen předstíraně, ale opravdově.“

„To je naprosto nutné.“

„Takový člověk by ovšem byl vyrovnaný a už vůbec by nebyl chtivý peněz. Vždyť všechno to, kvůli čemu se shánějí peníze, pojící se k velkým výlohám, náleží opatrovat spíše někomu jinému nežli tomuto člověku.“

„Tak tomu je.“

„Dále je snad třeba přihlížet i k tomuhle, chceš-li rozlišovat povahu filosofickou a nefilosofickou.“

„K čemu?“

„Aby ti snad nezůstalo utajeno, že se nepodílí na smýšlení nízkého člověka. Malichernost je totiž něco nanejvýš protikladného k duši, která se má vždy upnout k celku a veškerenstvu, ať božskému, nebo lidskému.“

„To je naprostá pravda,“ pravil.

„Kterému myšlení potom náleží vznešenost a rozvažování o veškerém běhu času i o veškeré jsoucnosti, ten je, myslíš, schopen považovat lidský život za něco velkého?“

„To je nemožné!“

„Takový člověk tedy nebude považovat za něco hrozného ani smrt?“

„Jistě ne.“

„Potom by se zbabělá a nízká povaha na opravdové filosofii, jak se zdá, ani nepodílela.“

„Nezdá se, že by mohla.“

„Co dál? Může se snad řádný, po penězích netoužící, nikoli nízký, naprázdno nemluvicí a nikoli zbabělý muž stát nějakým způsobem špatným společníkem v jednání nebo být nespravedlivý?“

„To ne.“

„Budeš-li zkoumat, která duše je filosofická a která není, budeš už u mladého člověka pozorovat, je-li jeho povaha opravdu spravedlivá a mírná či nesnášenlivá a divoká.“

„Docela tak.“

„A nenecháš, myslím, stranou ani toto.“

„Co?“

„Zda je chápavá nebo nechápavá. Nebo snad očekáváš, že by si někdy někdo v dostatečné míře zamiloval něco, při čem by se bolestně namáhal a jen s obtížemi dosahoval malých výsledků?“

„To by se nemohlo stát.“

„A dále – nebude-li si někdo moci uchovat nic z toho, čemu se naučil, protože by měl hlavu naplněnou zapomínáním? Což by ji proto nemusel mít prázdnou, bez vědění?“

„Ovšemže.“

„Myslíš, že ten člověk, ježto se marně namáhá, nebude nakonec nucen nenávidět sebe i takovou činnost?“

„Zcela jistě.“

„Zapomětlivou duši neřadme tedy nikdy mezi duše dostatečně filosofické, nýbrž vyžadujme, aby filosofická duše byla schopna věci si dobře pamatovat.“

„To v každém případě.“

„Také bychom však řekli, že to, co tvoří povahu bez múzického vzdělání a bez ladného vnějšího projevu, nesměřuje nikam jinam než k nedostatku náležité míry.“

„Ovšem.“

„A pravda je podle tebe příbuzná s nedostatkem náležité míry nebo s jejím dodržením?“

„S dodržením.“

„Hledejme tedy myšlení, jež kromě ostatních vlastností je přirozeně laskavé a uměřené, a které jeho vrozená a dobrého vedení schopná část přivede k ideji jsoucna každé věci.“

„Hledejme!“

„Co dále? Snad se ti nezdá, že jsme tu probrali jednotlivé vlastnosti, jež nejsou pro duši, která se chce patřičně a plně podílet na jsoucnu, nezbytné, a že nejsou spolu propojeny?“

„Jistěže jsou naprosto nezbytné,“ pravil.

„Existuje potom nějaká vada, již by někdo mohl vytknout takové činnosti, kterou by v patřičné míře nebyl s to vykonávat nikdo, kdo by neměl ve své přirozenosti schopnost pamatovat si, kdo by nebyl chápavý,

vznešený i laskavý, a nebyl přítelem a příbuzným pravdy, spravedlnosti, statečnosti a rozumnosti?“

„Takové činnosti by nemohl vytknout vadu ani sám Mómos,“ podotkl.

„Nesvěřoval bys potom obec jenom lidem s takovými vlastnostmi, až vyzrají výchovou i věkem?“ otázel jsem se.

Platon: Ústava. Praha, Svoboda-Libertas 1993, s. 207–275. Přeložil Radislav Hošek.

Emile Durkheim

(1858–1917)

Francouzský sociální vědec, který vyvinul sociologickou metodologii. Kombinoval sociologickou teorii a empirický výzkum. Je považován za zakladatele francouzské sociologie. Zabýval se také otázkami etiky a náboženství, dělby práce, sociální anomie, zavedl pojem sociální fakt. Studoval i neevropská náboženství a kultury.

Ve spise *Elementární formy náboženského života* se E. Durkheim pokouší najít definici náboženství, která by mohla zahrnovat významné a přitom odlišné světonázorové systémy.

Emile Durkheim: *Elementární formy náboženského života*

Chceme-li se pokusit pátrat po nejprimitivnějším a nejjednodušším známém náboženství, musíme nejprve definovat, co rozumíme náboženstvím obecně, neboť jinak bychom se vystavili nebezpečí, že buď nazveme náboženstvím i takový systém idejí a praktik, na němž nic náboženského není, anebo opomeneme řadu náboženských faktů, aniž bychom pochopili jejich skutečnou podstatu. (...)

Pojem, jehož se obvykle užívá k charakterizování všeho, co se týká náboženství, je pojem nadpřirozeného. Jím rozumíme všechny jevy, jež přesahují naše chápání; nadpřirozeno je oblastí tajemného, nepoznatelného, nepochopitelného. Náboženství by pak bylo jistým druhem spekulace o všem, co se vymyká vědě a obecněji konkrétnímu myšlení vůbec. (...)

V každém případě je jisté, že pojem tajemného se v historii náboženství objevil až velmi pozdě; je naprosto cizí nejen těm národům, které nazýváme primitivními, ale i všem těm, které dosud nedosáhly určitého

stupně intelektuální kultury. Když pozorujeme, jak bezvýznamným předmětům přisuzují nadpřirozené vlastnosti, zabydlují vesmír jedinečnými principy poskládanými z těch nejrůznějších prvků a obdařenými jakousi těžko představitelnou všudypřítomností, je samozřejmé, že jejich pojetí považujeme za tajemná. Domníváme se, že tito lidé se s takovými idejemi – jež naši mysl ostatně pronásledují dodnes – smířili jen proto, že žádné racionálnější nebyli schopni vymyslet. Ve skutečnosti však tato vysvětlení, která nám připadají tak překvapivá, jsou pro primitivního člověka těmi nejprostšími na světě. (...)

Ani mezi představami typickými pro náboženství nenacházíme žádnou, která by odpovídala způsobu, jakým si lidé představovali novoty a náhody, jež přináší zkušenost. Hlavním cílem náboženských konceptů totiž není vyjadřovat a vysvětlovat výjimečné a abnormální, ale naopak to, co je stálé a pravidelné. Velmi obecně lze říci, že bohové jen velmi zřídka slouží k vysvětlení monstrózního, bizarního a anomálního, zato však mnohem častěji slouží k vysvětlení pravidelného běhu světa, pohybu hvězd, střídání ročních dob, každoroční obnovy vegetace, regenerace živočišných druhů atd. V žádném případě tedy není nutné, aby se pojem náboženského kryl s pojmem neobvyklého a nepředvídatelného. (...)

Druhá idea, jejímž prostřednictvím se někteří badatelé často pokoušeli definovat náboženství, je idea božstva. (...)

V prvé řadě existují velká náboženství, v nichž idea bohů a duchů zcela chybí anebo hraje pouze druhořadou a bezvýznamnou úlohu. To je případ buddhismu. (...) Podstata buddhismu spočívá ve skutečnosti na čtyřech tvrzeních, jimž se říká čtyři vznešené pravdy. První z nich spojuje existenci utrpení s věčným tokem věcí; druhá mluví o žádosti jako o příčině utrpení; podle třetí je odstranění žádosti jedinou cestou, jak odstranit utrpení; čtvrtá vyjmenovává tři stupně, jimiž musí člověk projít, aby utrpení odstranil: jsou jimi příměst, meditace a nakonec moudrost – dokonalé pochopení učení. Překonání všech těchto etap vede až na konec cesty, k osvobození, ke spáse v nirváně.

Žádný z těchto principů se ani jednou nezmiňuje o božstvu. Buddha neusiluje o poznání původu vezdejšího světa, v němž žije a v němž trpí; bere ho jako pouhý fakt a všemožně se snaží z něj uniknout. (...)

Buddhismus ve skutečnosti spočívá především v pojmu spásy a tato spása předpokládá jen to, že známe pravé učení a řídíme se jím. Samozřejmě bychom to nevěděli bez Buddhova zjevení, ale Buddhova úloha skončila právě tím, že ho zvěstoval. Od tohoto momentu přestal být nutným poslem náboženského života. (...)

Ale i mezi deistickými náboženstvími nacházíme řadu rituálů, které jsou na ideji boha nebo duchovní bytosti naprosto nezávislé. V první řadě zde existuje velké množství zákazů. Bible například ukládá ženě žít každý měsíc po určitou dobu v ústraní a podobné odloučení prikazuje také po porodu, zakazuje zapřahat koně společně s oslem, nosit oděv tkaný z konopí a lnu – aniž by se dalo zjistit, jakou roli při jejich vzniku sehrála víra v Jahveho. Jahve s žádným z těchto zákazů nemá nic společného a také se ho nijak netýkají. Podobně se to má i se všemi ustanoveními, jež se týkají stravy, a tyto zákazy nejsou výsadou Hebrejců; v různých formách, které však mají stejnou podstatu, se s nimi setkáváme i v mnoha dalších náboženstvích. (...)

Existují tak rituály bez bohů i rituály, z nichž jsou bohové odvozeni. Ne všechny náboženské síly se odvozují od božských osob a existují kulturní vztahy, které mají jiný cíl než spojit člověka s božstvem. Náboženství přesahuje ideu boha nebo duchů, a proto jej ani nelze definovat výhradně jejím prostřednictvím.

Když jsme tedy zavrhnuli všechny dosavadní definice, zkusme se na tento problém podívat sami. (...)

Náboženské jevy se zcela přirozeně dělí na dvě základní kategorie: víra a rituály. První se týká názorů a spočívá v obrazných představách; druhé jsou předem určené způsoby chování. Mezi těmito dvěma skupinami faktů je kardinální rozdíl, jenž odděluje myšlení a jednání. (...)

Každá nám známá náboženská víra, ať již jednoduchá, nebo složitá, má stejnou podstatu jako víry ostatní: předpokládá klasifikaci všech reálných i ideálních věcí, které si jen člověk může představit, do dvou tříd, do dvou protikladných skupin obvykle označovaných dvěma rozdílnými termíny, jež velmi přesně vyjadřují slova *profánní* a *sakrální* (*profane*, *sacré*). Charakteristickým znakem náboženského myšlení je právě toto dělení světa do dvou sfér, z nichž jedna zahrnuje vše sakrální a druhá vše profánní. Víra, mýty, dogmata i legendy jsou představy nebo systémy představ, které vyjadřují povahu posvátných věcí, jejich povahu a moc, jejich vznik, vztahy jedněch k druhým i jejich vztah k věcem profánním. Za sakrální však nelze jednoduše považovat jen personifikované bytosti, jimž říkáme bohové nebo duchové; posvátná může být i skála, strom, pramen, oblázek, kus dřeva, dům – zkrátka jakákoli věc. Tuto vlastnost může mít i rituál – ve skutečnosti neexistuje žádný, který by ji do jisté míry neměl. Existují slova, věty, formule, jež mohou vyslovit jedině ústa posvěcené osoby; existují gesta, pohyby, jež nemohou vykonávat všichni. (...)